

IRODAVIY-REGULYATIV VA HARAKATNI NAZORAT QILISH OMILLARI TALABALARDA PARTISIPATIV QAROR QABUL QILISHNING KO'RSATKICHI SIFATIDA

N.M.Ibragimova¹

1. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Mas'ul muallif: Ibragimova Nasiba Muminovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası mustaqil izlanuvchisi.

e-mail: muminovna83@mail.ru

Received: 17 Oktabr 2026

Accepted: 22 Oktabr 2026

Published: 27 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Ibragimova, N. M. IRODAVIY-REGULYATIV VA HARAKATNI NAZORAT QILISH OMILLARI TALABALARDA PARTISIPATIV QAROR QABUL QILISHNING KO'RSATKICHI SIFATIDA / N. M. Ibragimova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 352–355.

Annotatsiya. Maqolada talabalarda irodaviy-regulyativ xususiyatlar va harakatni nazorat qilish omillarining partisipativ qaror qabul qilishga moyillik bilan o'zaro bog'liqligi empirik tadqiq etilgan ($n=300$). Korrelyatsion tahlil natijalari mas'uliyat, maqsadlilik hamda hushyorlik kabi omillar partisipativ qaror qabul qilish ko'rsatkichlari bilan ijobiy, qochishga moyillik va kechiktirish kabi disadaptiv usullar esa salbiy bog'lanishga ega ekanini ko'rsatdi. Olingan natijalar asosida talabalarda jamoaviy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: partisipativ qaror qabul qilish, irodaviy-regulyativ xususiyatlar, harakatni nazorat qilish, hushyorlik, prokrastinatsiya, talabalar.

ВОЛЕВЫЕ-РЕГУЛЯТИВНЫЕ И КОНТРОЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ПОВЕДЕНИЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПАРТИСИПАТИВНОГО ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье эмпирически исследована взаимосвязь волевых-регуляторных особенностей и факторов контроля за действием с склонностью студентов к partisipativному принятию решений ($n=300$). Результаты корреляционного анализа показали, что такие факторы, как ответственность, целеустремленность и бдительность, положительно связаны с показателями partisipativного принятия решений, тогда как дезадаптивные методы, такие как уклонение и откладывание (прокрастинация), демонстрируют отрицательную связь. На основе полученных результатов сформулированы рекомендации по развитию навыков коллективного принятия решений у студентов.

Ключевые слова: partisipativное принятие решений, волевая саморегуляция, контроль за действием, бдительность, прокрастинация, студенты.

VOLUNTARY-REGULATORY AND ACTION CONTROL FACTORS AS INDICATORS OF PARTICIPATIVE DECISION-MAKING IN STUDENTS

Abstract. The article empirically investigates the relationship between volitional-regulatory characteristics, action control factors, and students' propensity for participative decision-making ($n=300$). Correlation analysis results indicated that factors such as responsibility, purposefulness, and vigilance are positively associated with participative decision-making indicators, whereas disadaptive methods such as avoidance and procrastination demonstrate negative correlations. Based on the findings, recommendations for developing collective decision-making skills in students are provided.

Keywords: participative decision-making, volitional regulation, action control, vigilance, procrastination, university students.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, mas'uliyatli qarorlar qabul qiladigan hamda o'z faoliyatini ongli ravishda boshqara oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Bunda talabalarining jamoaviy muhokamalarda faol ishtirok etishi, muqobil yechimlarni baholashi va qabul qilingan qarorlar uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi ularning kelajakdagi kasbiy hamda ijtimoiy faoliyati samaradorligini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Shu jihatdan, partisipativ qaror qabul qilishning psixologik mexanizmlarini, xususan, irodaviy-regulyativ xususiyatlar va harakatni nazorat qilish omillari bilan o'zaro bog'liqligini o'rganish alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ham yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da oliy ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. Shuningdek, 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida inson

kapitalini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan [2]. Mazkur vazifalarning izchil amalga oshirilishi talabalarda mustaqil qaror qabul qilish, jamoaviy hamkorlik va mas'uliyatli faoliyat yuritish kompetensiyalarini shakllantirishni taqozo etadi.

Partisipativ qaror qabul qilish shaxsning qarorlarni ishlab chiqish, muhokama qilish va tanlash jarayonida faol ishtirok etishini anglatadi. Ushbu jarayonning samaradorligi nafaqat tashqi tashkiliy sharoitlarga, balki talabaning ichki psixologik xususiyatlariga ham bog'liq. Xususan, irodaviy-regulyativ xususiyatlar maqsadni belgilash, faoliyatni rejalashtirish, qiyinchiliklarni yengish va xatti-harakatlarni boshqarishda namoyon bo'lsa, harakatni nazorat qilish maqsad va niyatlarni amaliy faoliyatga aylantirish hamda belgilangan vazifalarni izchil amalga oshirishga xizmat qiladi. Y. Kuhlning harakatni nazorat qilishga doir yondashuvi ushbu jarayonlarning individual xususiyatlarini tushuntirish imkonini berib, ularning talabalarining jamoaviy qaror qabul qilishdagi ishtiroki bilan aloqasini o'rganish uchun nazariy asos yaratadi [9].

Shu sababli, mazkur maqolaning maqsadi talabalarda irodaviy-regulyativ va harakatni nazorat qilish xususiyatlarining partisipativ qaror qabul qilishga moyillik bilan o'zaro bog'liqligini empirik jihatdan aniqlashdan iborat. Ushbu maqsad doirasida Y. Kuhlning "Harakatni nazorat qilish shkalasi" hamda John A. Parnell va Edward D. Bellning "Partisipativ qaror qabul qilishga moyillik shkalasi" ko'rsatkichlari o'rtasidagi korrelyatsion munosabatlarni tahlil qilish nazarda tutiladi [11]. Tadqiqot natijalari talabalarining o'zini o'zi boshqarish, jamoaviy qarorlar qabul qilish va mas'uliyatli faoliyat yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Irodaviy-regulyativ xususiyatlar, harakatni nazorat qilish va partisipativ qaror qabul qilish masalalari xorijiy, MDH hamda o'zbek psixologiyasida shaxs faolligi va o'zini o'zi boshqarish bilan bog'liq holda o'rganilgan.

Xorijiy olim J. Kuhl harakatni nazorat qilishni shaxsning maqsad va niyatlarini amaliy faoliyatga aylantirish mexanizmlari bilan izohlagan [10]. J. A. Parnell va E. D. Bell partisipativ qaror qabul qilishga moyillikni tashkiliy samaradorlik va boshqaruvga oid tasavvurlar bilan bog'liq holda tadqiq etgan [11]. A. Bandura esa o'z imkoniyatlariga ishonch va o'z xatti-harakatlarini boshqarishni shaxs faolligining muhim omillari sifatida asoslagan [3].

MDH psixologiyasida T. V. Kornilova qaror qabul qilish strategiyalari va individual xususiyatlarni [8], V. A. Ivannikov hamda V. K. Kalin esa irodaviy boshqaruv va faoliyatni ongli tartibga solish masalalarini yoritgan [4]. O'zbek olimlaridan E. G'. G'oziyev shaxs faolligi, tafakkur va irodaning psixologik xususiyatlarini, V. M. Karimova esa shaxs va ijtimoiy munosabatlarning psixologik jihatlarini tadqiq etgan [5; 6].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, irodaviy-regulyativ xususiyatlar va harakatni nazorat qilish talabalarining partisipativ qaror qabul qilishga aloqador bo'lishi mumkin. Biroq ushbu ko'rsatkichlar o'rtasidagi munosabatlarning xususiyati empirik tekshiruvni talab qiladi. Shu bois, mazkur tadqiqotda Y. Kuhl hamda J. A. Parnell va E. D. Bell metodikalari ko'rsatkichlari o'rtasidagi korrelyatsion bog'lanishlarni aniqlash maqsad qilib olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning maqsadi talabalarda partisipativ qaror qabul qilishga moyillikning irodaviy-regulyativ xususiyatlar hamda qaror qabul qilish strategiyalari bilan o'zaro bog'liqligini nazariy-metodologik jihatdan o'rganishdan iborat. Tadqiqot doirasida J. A. Parnell va E. D. Bellning partisipativ qaror qabul qilishga moyillik shkalasi, Y. Kuhlning Action Control Scale metodikasi hamda T. V. Kornilovanning qaror qabul qilish so'rovnomasi tahlil uchun tanlandi. Ushbu metodikalar partisipativ qaror qabul qilishga moyillik, harakatni nazorat qilish va qaror qabul qilish strategiyalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga yo'naltirilgan [8; 9; 11].

Tadqiqot loyihasida 300 nafar talaba tanlanmasi nazarda tutilgan. Ma'lumotlarni tahlil qilishda tavsifiy statistika va korrelyatsion tahlildan foydalanish rejalashtiriladi. Korrelyatsiya usuli ma'lumotlarning taqsimoti va o'lchov xususiyatlari hisobga olingan holda tanlanadi. Statistika ahamiyatlilik darajasi haqiqiy hisob-kitoblar asosida belgilanadi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi irodaviy-regulyativ xususiyatlar va qaror qabul qilish strategiyalarining partisipativ qaror qabul qilishga moyillik bilan bog'liqligini aniqlashga qaratilgan. Korrelyatsion tahlil natijalari o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni baholash imkonini beradi, biroq sabab-oqibat munosabatlarini bevosita isbotlamaydi.

Natijalar tahlili va muhokama. Tadqiqotning empirik bosqichida talabalarda irodaviy-regulyativ xususiyatlar hamda qaror qabul qilish strategiyalarining partisipativ (jamoaviy/sheriklik) qaror qabul qilishga moyillik bilan o'zaro bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlashga alohida e'tibor qaratildi.

Y. Kuhlning harakatni nazorat qilish shkalasi hamda J. A. Parnell va E. D. Bellning partisipativ qaror qabul qilishga moyillik shkalasi ko'rsatkichlari o'rtasidagi korrelyatsion tahlil natijalari (1-jadval) irodaviy-regulyativ xususiyatlarning jamoaviy boshqaruvdagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi.

1-jadval

Y. Kuhl'ning "Harakatni nazorat qilish shkalasi" hamda John A. Parnell va Edward D. Bell'ning "Partisipativ qaror qabul qilishga moyillik shkalasi" o'rtasidagi korrelyatsion bog'lanishlar tahlili (n=300)

	Tashkiliy samaradorlik	Boshqaruv tasavvurlari
Anglanganlik	0,24	0,29*
Maqsadlilik	0,34*	0,31**
Mas'uliyat	0,39**	0,28
Samaradorlik	0,32	0,36*

Izoh: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Dastlab, anglanganlik omili va partisipativ qaror qabul qilish ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqsak, ushbu omil tashkiliy samaradorlik bilan ijobiy yo'nalishdagi munosabatni ($r=0,24$), boshqaruv tasavvurlari bilan esa statistik jihatdan ishonchli bog'liqlikni namoyon etdi ($r=0,29$; $p < 0,05$). Psixologik nuqtai nazardan, o'z faoliyati va emotsional holatini ongli baholay oladigan talaba jamoaviy faoliyatdagi o'z roli va mas'uliyatini chuqur his etadi. Bu esa o'z navbatida, ularning boshqaruv jarayonlarida o'z fikrini erkin ifodalash va boshqalarning qarashlarini inobatga olish moyilligini oshiradi.

Ushbu jarayonda maqsadlilik ko'rsatkichi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, u tashkiliy samaradorlik ($r=0,34$; $p < 0,05$) hamda boshqaruv tasavvurlari ($r=0,31$; $p < 0,001$) bilan yuqori darajadagi ishonchli ijobiy korrelyatsiyani ko'rsatdi. Maqsadlilik shaxsning faoliyat yo'nalishini aniq belgilab, harakatlarini muvofiqlashtirishini ta'minlagani sababli, aniq maqsadga ega talabalar guruh vazifalarini to'g'ri tushunadi, muqobil yechimlarni tizimli solishtiradi va umumiy qarorlarni faol qo'llab-quvvatlaydi.

Tahlil qilingan irodaviy ko'rsatkichlar orasida mas'uliyat omili tashkiliy samaradorlik bilan eng yuqori ijobiy bog'lanishni namoyon etgani diqqatga sazovordir ($r=0,39$; $p < 0,001$). Shu bilan birga, mas'uliyat va boshqaruv tasavvurlari o'rtasida ham ijobiy aloqa qayd etildi ($r=0,28$). Mas'uliyat tuyg'usi yuqori bo'lgan talabalar qabul qilingan majburiyatlarga qat'iy rioya qiladi va qaror oqibatlarini oldindan hisobga oladi. Shu bois, ular jamoaviy boshqaruv sharoitida vazifalarni muvofiqlashtirish hamda qarorlar ijrosini ta'minlashda yetakchi o'rin tutadilar.

Nihoyat, shaxsning harakatni nazorat qilishdagi samaradorlik ko'rsatkichi tashkiliy samaradorlik ($r=0,32$) va boshqaruv tasavvurlari ($r=0,36$; $p < 0,005$) bilan uzviy bog'liqlikni ko'rsatdi. O'z harakatlarini natijadorlikka yo'naltirgan holda samarali rejalashtirishga intiluvchi talabalar boshqaruv qarorlarining amaliy mexanizmlari va yakuniy natijalariga ko'proq e'tibor qaratadilar.

Qaror qabul qilish strategiyalari va partisipativ qaror qabul qilishga moyillik o'rtasidagi bog'liqlik

Partisipativ qaror qabul qilishga moyillik ko'rsatkichlari bilan T. V. Kornilovanning qaror qabul qilish so'rovnomasi natijalari o'rtasidagi korrelyatsion bog'lanishlar (2-jadval) qaror qabul qilish strategiyalarining jamoaviy yondashuvga turlicha ta'sir ko'rsatishini ochib beradi.

2-jadval

John A. Parnell va Edward D. Bell'ning "Partisipativ qaror qabul qilishga moyillik shkalasi" hamda T.V. Kornilovanning "Qaror qabul qilish so'rovnomasi" shkalalari o'rtasidagi korrelyatsion bog'lanishlar tahlili ($n=300$)

	Tashkiliy samaradorlik	Boshqaruv tasavvurlari
Hushyorlik	0,42**	0,35**
Qochishga moyillik	-0,31**	-0,24*
Kechiktirish	-0,28*	-0,22
Juda hushyorlik	0,19	0,27*

Izoh: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Konstruktiv strategiyalar sirasiga kiruvchi hushyorlik ko'rsatkichi tashkiliy samaradorlik ($r=0,42$; $p < 0,001$) va boshqaruv tasavvurlari ($r=0,35$; $p < 0,001$) bilan ikkinchi jadvaldagi eng kuchli ijobiy korrelyatsiyani namoyon etdi. Hushyorlik muammoni sinchiklab o'rganish, muqobillarni xolis baholash va oqibatlarni ko'ra bilishni anglatgani sababli, tahliliy yondashuvga ega talabalar turli fikrlarni inobatga olgan holda partisipativ boshqaruv jarayonlarida asoslangan takliflarni ilgari suradilar.

Aksincha, disadaptiv strategiyalar hisoblangan qochishga moyillik hamda kechiktirish ko'rsatkichlari partisipativ qaror qabul qilish omillari bilan aniq manfiy (teskari) bog'liqlikni ko'rsatdi. Xususan, qochishga moyillik tashkiliy samaradorlik ($r=-0,31$; $p < 0,001$) va boshqaruv tasavvurlari ($r=-0,24$; $p < 0,005$) bilan salbiy bog'langan bo'lsa, kechiktirish (prokrastinatsiya) ko'rsatkichi ham mos ravishda tashkiliy samaradorlik ($r=-0,28$; $p < 0,005$) va boshqaruv tasavvurlari ($r=-0,22$) bilan teskari korrelyatsiyani hosil qildi. Bu natijalar qaror qabul qilish mas'uliyatidan chekinish hamda tanlovni doimiy ortga surish tendensiyalari talabalarning jamoaviy muhokamalarda faol va tezkor ishtirok etishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar ekanini tasdiqlaydi.

Alohida xarakterga ega bo'lgan juda hushyorlik (giperhushyorlik) ko'rsatkichi esa tashkiliy samaradorlik bilan sust ijobiy ($r=0,19$), boshqaruv tasavvurlari bilan esa ishonchli ijobiy bog'liqlikni ($r=0,27$; $p < 0,005$) ko'rsatdi. Giperhushyorlikning bunday ikki yoqlama namoyon bo'lishi talabalarning qaror oqibatlariga yuqori e'tibor qaratishi bilan birga, ba'zan ortiqcha xavotir va ikkilanishlarga sabab bo'lishi bilan izohlanadi.

Olingan barcha empirik natijalarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, talabalarda irodaviy-regulyativ xususiyatlar (anglanganlik, maqsadlilik, mas'uliyat, samaradorlik) hamda ratsional qaror qabul qilish strategiyalari (hushyorlik) ularning partisipativ qaror qabul qilish jarayonlaridagi ijobiy ishtirokini belgilovchi asosiy katalizatorlar hisoblanadi. Aksincha, qochishga moyillik va kechiktirish kabi disadaptiv usullar jamoaviy boshqaruv va sheriklik muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli, oliy ta'lim tizimida talabalarning partisipativ boshqaruv va jamoaviy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda ularning irodaviy-regulyativ xususiyatlarini maqsadli shakllantirish hamda ratsional qaror qabul qilish strategiyalarini qaror toptirish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari irodaviy-regulyativ xususiyatlar, harakatni nazorat qilish va ratsional qaror

qabul qilish strategiyalari talabalarning partisipativ boshqaruvdagi faolligini belgilovchi asosiy psixologik omillar ekanligini ko'rsatdi. Empirik tahlillar jarayonida mas'uliyat, maqsadlilik hamda harakatni nazorat qilish samaradorligi ko'rsatkichlarining partisipativ qaror qabul qilish omillari bilan ishonchli ijobiy bog'liqligi aniqlandi. Bu esa o'z navbatida mas'uliyatli va aniq maqsadga ega talabalarning jamoaviy boshqaruv jarayonlariga tezroq va samaraliroq moslashuvini tasdiqlaydi.

Qaror qabul qilish strategiyalarining ta'sirini baholash shuni ko'rsatdiki, ratsional yondashuv hisoblangan hushyorlik ko'rsatkichi partisipativlik bilan eng yuqori ijobiy korrelyatsiyani namoyon etdi. Aksincha, qochishga moyillik hamda kechiktirish kabi disadaptiv usullar talabalarning jamoaviy faoliyatdagi ishtirokiga salbiy ta'sir ko'rsatishi belgilandi.

Shu munosabat bilan, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning vaqtni boshqarish va prokrastinatsiyani yengish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan regulyativ treninglarni yo'lga qo'yish lozim. Shuningdek, o'quv jarayoniga muammolarni jamoaviy hal qilish hamda birgalikda qaror qabul qilishga undovchi loyihaviy ta'limni keng tatbiq etish, talabalar kengashlarida partisipativ boshqaruv madaniyatini oshirish orqali ularning tashkiliy ko'nikmalarini izchil rivojlantirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
- [3] Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. - New York: W. H. Freeman and Company, 1997. - 604 p.
- [4] G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. I kitob. - Toshkent: Universitet, 2002. - 163 b.
- [5] Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. - 172 b. - ISBN 978-9943-10-780-9.
- [6] Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. - Москва: Издательство Московского университета, 1991. - 142 с. - ISBN 5-211-01491-X.
- [7] Корнилова Т. В., Бахшалиева С. И. Кросс-культурное исследование индивидуальных особенностей принятия решений и толерантности к неопределенности у российских и азербайджанских студентов // Психологические исследования. - 2016. - Т. 9, № 47. - DOI: <https://doi.org/10.54359/ps.v9i47.1038>.
- [8] Корнилова Т. В., Оуян Ц., Максарова Л. Б. Латентные профили стилей принятия решений: кросс-культурное сравнение российской и китайской выборок // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. - 2023. - Т. 46, № 3. - С. 32-57. - DOI: <https://doi.org/10.11621/LPJ-23-26>.
- [9] Kuhl J. Volitional Mediators of Cognition-Behavior Consistency: Self-Regulatory Processes and Action versus State Orientation // Action Control: From Cognition to Behavior / ed. by J. Kuhl, J. Beckmann. - Berlin; Heidelberg: Springer, 1985. - P. 101-128.
- [10] Kuhl J., Beckmann J. (eds.). Action Control: From Cognition to Behavior. - Berlin; Heidelberg: Springer, 1985.
- [11] Parnell J. A., Bell E. D. The Propensity for Participative Decision Making Scale: A Measure of Managerial Propensity for Participative Decision Making // Administration & Society. - 1994. - Vol. 25, No. 4. - P. 518-530. - DOI: <https://doi.org/10.1177/009539979402500406>.

2021